

المرشد بالله شجری و کتاب

«الأمالی الإثنینیة»^۱

محمد کاظم رحمتی

المرشد بالله را برای نخستین بار منتشر کرده است. نوشتار حاضر ضمن گزارشی از شرح حال المرشد بالله، معرفی این امالی است که با محوریت فضایل اهل بیت علیهم السلام تدوین شده است.

قیام زید بن علی در سال ۱۲۲ هجری باعث پیدایش حرکتی شد که بعدها به «زیدی» شهرت یافت و توانست نظام فقهی - کلامی خاص خود را پدید آورد؛ هر چند در این حرکت، تعاملاتی نیز میان زیدیه و دیگر مکاتب فقهی، خاصه فقه حنفی وجود داشته است. عالمان زیدیه در بنا کردن نظام فقهی خود، همچون دیگر مذاهب، از مدونات حدیثی تدوین شده در سنت زیدیه بهره گرفته اند که محدثان زیدیه در قرون دوم و سوم تدوین کرده بودند. کهن ترین متن متداول در میان زیدیان کوفه، مجموعه ای حدیثی است که ابو خالد عمرو بن خالد واسطی گردآوری کرده که بعدها در میان زیدیان کوفه و از طریق محدثان زیدی چون ابراهیم بن زبرقان، حسین بن علوان روایت می شده است و احمد بن عیسی بن زید در تدوین کتاب امالی خود از نسخه ای به روایت حسین بن علوان بهره برده است. در قرن سوم، ابو جعفر محمد بن منصور بن یزید مرادی، با تدوین متون متعدد حدیثی، نقش مهمی در سنت تدوین حدیث در زیدیه ایفا کرده است که بعدها آثار او، مبنایی برای ابو عبدالله محمد بن علی علوی (متوفای ۴۴۵ ق) بود که بخش اعظمی از میراث حدیثی زیدیه را در اختیار داشته است. ابو عبدالله علوی با تألیف کتاب الجامع الکافی مهم ترین نقش را در حفظ و نگهداری میراث حدیثی زیدیه ایفا کرده است و در حقیقت عمده آگاهی ما از سنت تدوین زیدیه، محدود به مطالبی است که علوی در کتاب الجامع الکافی آورده است. متأسفانه این کتاب با اهمیت علوی، همچنان به صورت خطی است. زیدیان ایرانی نیز به

۱. نگارنده بی نهایت سپاسگزار استاد ارجمند، حجت الاسلام والمسلمین سید محمد رضا حسینی جلالی است که از سر لطف متن کتاب را در اختیار نگارنده قرار دادند.

المرشد بالله یحیی بن الحسین الجرجانی الشجری؛ الأمالی الإثنینیة؛ تحقیق عبدالله بن حمود العزری؛ صنعا: مؤسسه الامام زید بن علی الثقافیه، ۱۴۲۹ ق/ ۲۰۰۸ م.

در سنت زیدیه، شاهد نگارش چند امالی هستیم که کهن ترین آنها امالی احمد بن عیسی بن زید (متوفای ۲۴۷ ق) است که بعدها شاگرد مشهور او ابو جعفر محمد بن منصور بن یزید مرادی (متوفای ۲۹۲) آن را با افزودن مطالبی از کتاب های المسائل که شاگردان قاسم بن ابراهیم رسی (متوفای ۲۴۶ ق) نگاشته اند، تکمیل و تدوین کرده است. پس از آن، امالی ابوطالب هارونی (متوفای ۴۲۴ ق) و دو امالی المرشد بالله یحیی بن حسین شجری، مهم ترین کتاب های امالی در سنت زیدیه تا پایان قرن پنجم است. مؤسسه امام زید بن علی به تازگی، امالی الثنینیة

مکشوف، راس شیخ صوفیان و راوی آثار ابو محمد عبداللّه بن محمد بن جعفر بن حیان، مشهور به ابوالشیخ (متوفای ۳۶۹ ق) و کسان دیگر سماع حدیث نمود.

آثار طبرانی و ابوالشیخ، به دلیل دربر داشتن احادیث فراوانی در فضایل اهل بیت علیهم السلام، مورد توجه شجری قرار گرفت و بعدها در آثار مختلف خود، خاصه دو کتاب امالی خود، احادیث فراوانی از آن‌ها نقل کرده است. شجری در بغداد نیز از مشایخ مختلفی چون ابو محمد حسن بن محمد بن عمر حسینی زیدی و برادرش ابوطاهر ابراهیم بن محمد بن عمر حسینی زیدی، قاضی ابوطیب طاهر بن عبداللّه طبری امام شافعیان بغداد به سماع حدیث پرداخت. در کوفه نیز از مشایخ زیدی چون ابو عبداللّه محمد بن علی بن حسن حسینی بطحانی (متوفای ۴۴۵ ق) عالم نامور زیدی و مؤلف کتاب الجامع الکافی روایت حدیث کرده است.^۷

شجری شاگردان چندی پرورش داد که از جمله آنها می توان به اسماعیل بن علی فرزادی، ابوسعید مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونی، نصر بن مهدی علوی، ابوسعید یحیی بن طاهر سمان، ابواسماعیل ابراهیم طباطبایی نسابه مشهور و صاحب کتاب منتقله الطالبیه و ابوالعباس احمد بن حسن بن قاسم بن بابا آذونی اشاره کرد.

از حوادث زندگی شجری اشاره چندانی در منابع نیامده است، جز آن که وی در شهر ری سکونت داشته است^۸ و از وی

۲. ر. ک به: السید صارم الدین ابراهیم بن محمد الوزیر؛ الفلک الدوار فی علوم الحدیث و الفقه و الآثار؛ حقه و علق علیه محمد یحیی سالم عزان؛ صعد، صنعاء، ۱۴۱۵ ق/ ۱۹۹۴ م، ص ۶۵-۶۶.

۳. اسماعیل بن حسین مروزی ازورقانی؛ الفخری فی انساب الطالبیین؛ تحقیق سید مهدی رجایی؛ قم، ۱۴۰۹ ق، ص ۱۵۰.

۴. ابن ابی رجال؛ مطلع البدور؛ ج ۲، ص ۷۸ و ج ۳، ص ۱۰.

۵. اینکه در برخی منابع (ذهبی؛ ج ۱۰، ص ۴۵۱/ افندی؛ ریاض العلماء؛ ج ۵، ص ۳۶۸) از وی به حسینی یاد شده، نادرست است.

۶. الشریف النسابه ابی اسماعیل ابراهیم بن ناصر بن طباطبا؛ منتقله الطالبیه؛ حقه و قدم له السید محمد مهدی الخراسان؛ نجف، ۱۳۸۸ ق/ ۱۹۶۸ م، ص ۱۵۶.

۷. افندی (ج ۵، ص ۳۶۹) با استناد به کتاب اربعین منتجب الدین، ابوالقاسم علی بن محسن تنوخی (متوفای ۴۴۸ ق) را در شمار مشایخ شجری ذکر کرده است. درباره مؤلف کتاب الجامع الکافی، ر. ک به: الفلک الدوار؛ ص ۵۹-۶۳.

۸. ابراهیم بن ناصر ابن طباطبا؛ منتقله الطالبیه؛ حقه و قدم له السید محمد مهدی حسن خراسان؛ نجف، ۱۳۸۸ ق/ ۱۹۶۸ (افست قم، ۱۳۷۷ ش)، ص ۱۵۶. وی اشاره کرده است: پدر المرشد باللّه، الموفق باللّه حسین بن اسماعیل از سادات ساکن در ری است که پیشتر در

تدوین متون حدیثی توجه داشته اند. باتوجه به نقل قول های گسترده ابوطالب هارونی در کتاب امالی خود از ناصر اطروش (متوفای ۳۰۴ ق) می توان حدس زد که این احادیث برگرفته از مجموعه یا مجموعه هایی حدیثی باشد که ناصر اطروش تدوین کرده است یا شاگردانش در مجالس املائی وی کتابت کرده اند؛ اما همین نقل ها نیز نشانگر آن است که زیدیان ایرانی بر مدونات تدوین شده عالمان کوفی زیدی تکیه داشته اند.

توجه به تدوین کتاب های حدیثی در قالب امالی باتوجه به تداول نگارش چنین آثاری باعث شد تا عالم نامور زیدی المرشد باللّه یحیی بن حسین جرجانی (متوفای ۴۷۹ ق) دو امالی به نام های امالی اثنبینیه و امالی خمیسیه به رشته تحریر درآورد که علت نامگذاری آنها به چنین نام هایی، املائی حدیث توسط شجری در روزهای دوشنبه و پنجشنبه بوده است.^۲

شرح حال شجری

یحیی بن حسین بن زید بن حسن بن جعفر بن محمد بن جعفر بن عبدالرحمن شجری بن قاسم بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب شجری و مشهور به المرشد باللّه، عالم، محدث و نسابه زیدی ایرانی قرن پنجم است که بیشترین شهرت وی در سنت زیدیه به دلیل نگارش دو امالی و شرح حالی برای امام زیدی ایرانی، المؤید باللّه است. ازورقانی لقب وی را المرشد باللّه یاد کرده و از شهرت وی به «کیا» سخن گفته است.^۳ درباره محل تولد وی چیزی در منابع نیامده است و تنها از سال تولد وی در سال ۴۱۲ ق سخن رفته است.^۴ شجری از سادات حسینی است که نسب وی از طریق عبدالرحمن بن قاسم، به حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب علیهما السلام منتهی می شود. او به دلیل سکونت در روستای شجره به شجری شهرت یافته است.^۵

شجری نخست نزد پدرش الموفق باللّه حسین بن اسماعیل شجری که خود از عالمان بنام زیدیه بود، به تحصیل پرداخت. پدر شجری، الموفق باللّه نخست در جرجان سکونت داشت، اما بعدها به ری مهاجرت کرد و ابن طباطبا نام وی را در ضمن سادات مهاجر از جرجان که در ری اقامت گزیده اند، ذکر کرده است.^۶ المرشد باللّه سپس برای درک مشایخ و سماع از آنها به شهرهای دیگر مهم جهان اسلام سفر کرد. شجری در قزوین از ابوعلی خلیل بن عبداللّه بن احمد قزوینی مؤلف کتاب الارشاد و ابونصر بن احمد بن فرحان شافعی سماع حدیث نمود. در اصفهان نیز از مشایخ بزرگ آنجا چون ابوبکر محمد بن عبداللّه بن احمد بن ریژه که راوی آثار سلیمان بن احمد بن ابوب طبرانی، ابوطاهر محمد بن احمد بن محمد حسنا بادی مشهور به

مجموعه شماره ۳۸۱۷، رساله چهارم، برگ های ۳۰۸ پ- ۳۱۷ پ قم نیز موجود است که نسخه اخیر نیز اساس متعلق به سنت زیدیه یمن است و از آنجا به ایران منتقل شده است.^{۱۱} ابن ابی رجال از کتابی دیگر به نام الاستنصار فی اخبار العترة الاطهار نام برده^{۱۲} که ظاهراً کتابی در شرح حال سادات زیدی بوده و شاید ابن طباطبا در تألیف منتقله الطالبیه از این کتاب بهره برده باشد؛ هر چند نقل قول هایی که ابن طباطبا از شجری نقل کرده، بیشتر به توضیحات و بیان شفاهی شباهت دارد. دو اثر حدیثی به نام های امالی الاثنینیه و الخمسیه نیز از شجری باقی مانده است. امالی الاثنینیه فی فضائل آل البيت عليهم السلام که با نام الانوار نیز در میان زیدیه شهرت دارد و اثری در فضایل اهل بیت است. علت شهرت این امالی به این نام نیز به دلیل املائی حدیث در روزهای دوشنبه بوده است. شجری در این کتاب در ده فصل نخست، در پنج باب به ذکر احادیث مربوط به نسب پیامبر، تولد، دوران شیرخوارگی، بعثت و ازدواج های آن حضرت پرداخته، در باب ششم به ذکر احادیث فضایل دختر گرامی آن حضرت، فاطمه زهرا سلام الله علیها پرداخته است. در ابواب بعدی نخست به همسران پیامبر، فضایل علی (ع)، فضایل حسنین (علیهم السلام) می پردازد و سرانجام احادیث ناظر به فضایل زید بن علی و اخبار مربوط به زید را گردآوری کرده است. امالی الخمسیه در موضوع مکارم اخلاق است و مجموعه ای از احادیث املا شده در روزهای پنجشنبه است. چاپ غیرانتقادی از این کتاب از سوی انتشارات عالم الکتب (بیروت، ۱۴۰۳ ق) منتشر شده است. ابن الوزیر از این دو امالی به همراه دو امالی ابوالحسین و ابوطالب هارونی به عنوان

به عنوان مفتی، عالم و بزرگ زیدیه یاد شده است. حاکم جشمی (متوفای ۴۹۴ ق) در عیون المسائل شجری را ستوده و او را از جمله کسانی دانسته است که برای طلب علم باید به نزدش رفت و از زهد، تقوا و علم سخن گفته است.

اسماعیل بن حسین مروزی ازورقانی در شرح حال کوتاهی که از شجری آورده، به شاعر بودن او نیز اشاره کرده است؛ همچنین وی از قیام المرشد بالله در سال ۴۴۶ در دیلمان سخن گفته است؛ هر چند قیام او ظاهراً با موفقیت همراه نبوده یا دست کم به امارت کوتاه و محلی او بر مناطق کوچکی از دیلمان و به احتمال قوی شهر هوسم که پایگاه مهم زیدیان در دیلم بود، منتهی شده باشد. ازورقانی، شجری را ستوده و او را یکی از امامان زیدیه دانسته، از تبحر وی در دانش های اصول فقه، کلام، حدیث و شعر سخن گفته است و او را از جمله معاصران المرتضی مطهر نقیب ری ذکر کرده است.

شجری در روز شنبه پانزدهم ربیع الثانی ۴۷۹ ق درگذشته است. بر جنازه وی شاگردش حسن بن علی بن اسحاق فرزادی زیدی نماز گزارد و او را در خانه خواهرش در محله فراین شهر ری که خواهرش آن را به خانقاه تبدیل کرده بود، به خاک سپردند. احتمالاً این «خانقاه» همان خانقاه وشاح ری باشد. خانقاه وشاح ری تا قرن ششم برپا بوده و قاضی جعفر بن عبدالسلام مسوری (متوفای ۵۷۳ ق) در سفر خود به نواحی جبال، از حضور خود در این خانقاه یاد کرده و اشاره کرده است در این خانقاه، دست خط شجری را بر اثری از طبرانی دیده است.

آثار شجری

از آثار شجری تنها نام پنج کتاب شناخته شده است. شجری در تداوم سنت نگارش آثاری در شرح حال امامان زیدی، کتابی در شرح حال امام زیدی ایرانی ابوالحسین احمد بن حسین هارونی (متوفای ۴۱۱ ق) با نام سیره الامام المؤید بالله احمد بن الحسین الهارونی تألیف کرده است. متن این کتاب مورد استفاده عالمان زیدی در شرح حال هارونی بوده و محلی، بخش اعظمی از مطالب خود در شرح حال المؤید بالله را به نقل از همین کتاب شجری در کتاب مشهور خود، یعنی الحدائق الوردیه نقل کرده است^۹ و متن کامل سیره المؤید بالله براساس نسخه ای خطی توسط صالح عبدالله احمد قربان (صنعا: ۱۴۲۴ ق) براساس نسخه ای کتابت شده توسط عالم نامور یمنی، احمد بن سعدالدین مسوری (متوفای ۱۰۷۹) منتشر شده است. از این کتاب شجری نسخه های خطی متعددی در کتابخانه های یمن^{۱۰} و نسخه ای در ضمن مجموعه از رسائل زیدیه در کتابخانه آیت الله مرعشی،

> جرجان سکونت داشته است. آن گونه که از تصریح ازورقانی (الفخری؛ ص ۱۵۰) - که شجری را فردی ساکن در ری (المقیم بالری) یاد کرده است - می توان دریافت این خاندان در ری سکونت گزیده بودند.

۹. حمیلد بن احمد محلی؛ الحدائق الوردیه فی مناقب ائمه الزیدیه؛ تحقیق مرتضی بن زید محطوری حسنی؛ ج ۲، صنعا، ۱۴۲۳ ق/ ۲۰۰۲ م، ص ۱۲۳-۱۳۶.

۱۰. برای فهرست این نسخه ها ر. ک به: عبدالسلام بن عباس الوجیه؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصه فی الیمن؛ ج ۱، صنعا، عمان، ۱۴۲۲ ق/ ۲۰۰۲ م، صص ۱۸۲، ۴۰۸، ۴۰۹ و ۵۴۳ و ج ۲، صص ۱۲۸، ۱۴۱، ۱۴۸ و ۳۹۷.

۱۱. احمد حسینی؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی نجفی مرعشی مدظله العالی؛ ج ۱۰، قم، ۱۳۶۲، صص ۱۹۵-۱۹۶.

۱۲. احمد بن صالح بن ابی رجال؛ مطلع البدور و مجمع البحور فی تراجم رجال الزیدیه؛ تحقیق عبدالقیوم مطهر محمد حجر؛ ج ۳، صنعه، ۱۴۲۵ ق/ ۲۰۰۴ م، صص ۹-۱۰.

کتاب های امالی متداول میان زیدیه یاد کرده است. ۱۳ آثار شجری همانند بسیاری از متون زیدی تدوین شده توسط عالمان زیدی در قرون سوم تا پنجم به روایت قاضی جعفر بن احمد بن عبدالسلام مسوری (متوفای ۵۷۳ ق) است که وی در ری نزد احمد بن علی کنی آثار شجری را همانند بسیاری از آثار دیگر زیدیان ایرانی و عراقی سماع کرده است.

کنی خود کتاب را به روایت از سید ابوطالب عبدالعظیم بن مهدی بن نصر بن مهدی حسینی ونکی (در متن به خطا زنی . نک به : ص ۶۷) از شاگرد شجری ، یعنی اسماعیل بن علی بن اسماعیل فرزادی ، حسن بن علی بن ابی طالب فرزادی (امالی اثنبینیه ؛ صص ۲۵۸ و ۲۶۵) ، قاضی ابوالعلاء زید بن علی بن منصور راوندی (همان) و ابوسعید یحیی بن طاهر بن حسین بن علی بن حسین سمان رازی^{۱۴} از المرشد بالله روایت کرده است . گاه نیز در برخی از طرق کنی ، امالی اثنبینیه را به روایت توران شاه بن خسرو شاه بن بابویه (ظاهراً بانویه) جیلی به روایت حسن بن علی فرزادی (صص ۳۰۸ و ۳۲۳) از المرشد بالله روایت کرده است .

شجری اثری در علم نسب داشته است که ابوالحسن علی بن زید بیهقی (متوفای ۵۶۵) به آن اشاره کرده است ؛^{۱۵} همچنین ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر بن طباطبا ، در کتاب منتقله الطالبیه از این اثر وی در تألیف کتاب خود سود جسته است . ابواسماعیل ابراهیم بن ناصر در مواردی (نک به : صص ۷۴ ، ۷۶ ، ۱۱۴ ، ۱۳۸ ، ۱۵۵ ، ۲۴۲ و ۲۵۹) به اینکه اثری مکتوب از شجری در اختیار او بوده و از آن نقل قول می کند ، تصریح کرده ، در موارد متعدد دیگری تنها به ذکر مطلب به نقل از او اکتفا کرده است .^{۱۶} علی بن عبیدالله بن بابویه رازی از این کتاب با عنوان انساب آل ابی طالب یاد کرده است .^{۱۷}

نکاتی درباره امالی اثنبینیه

عالمان زیدی به منظور نشان دادن مشروع بودن حرکت خود ، آثار مختلفی را به رشته تحریر درآورده اند . بخشی از این آثار در پاسخ به پرسش های جامعه زیدیه و برخی دیگر شمول بیشتری داشته ، به جوامع غیرزیدی نیز توجه داشته است . تک نگاری های نوشته شده درباره سیره و منش عملی امامان مشروع زیدی که تحت نام ادبیات سیره نویسی در زیدیه شناخته می شود ، اساساً ناظر به جامعه زیدیه است ، اما امالی اثنبینیه المرشد بالله را می توان اثری از دسته دوم دانست .

تبار علوی و جایگاه برجسته سادات اعم از گرایش های مذهبی آنها ، مهمترین جنبه مورد تأکید عالمان زیدی بوده است . شجری نیز بخش اول کتاب خود را به ذکر فضایل و شمه ای از اخبار پیامبر (ص)

اختصاص داده است . المرشد بالله عمده مطالب خود در این بخش از امالی را از کتاب المعجم الکبیر ابوالقاسم سلیمان بن احمد بن احمد بن ایوب طبرانی (متوفای ۳۶۰ ق) نقل کرده است که المرشد بالله کتاب های وی را در اصفهان و نزد شاگرد و راوی مشهور طبرانی ، ابوبکر محمد بن عبدالله بن احمد بن ریزه نقل کرده است .^{۱۸}

۱۳ . ابراهیم بن محمد الوزير ؛ الفلک الدوار فی علوم الحدیث والفقہ والآثار ؛ چاپ محمدیچی سالم عزان ؛ صعده ، صنعاء ، ۱۴۱۵ ق/ ۱۹۹۴ م ، ص ۵ . ۶

۱۴ . این مطلب را مرحوم محدث ارموی در تعلیقات نقض (ج ۱ ، ص ۲۹۳) از المشیخه سمعانی نقل کرده است . المشیخه سمعانی کتابی غیر التحبیر است . ابوسعید در محله شیعه نشین باب زامهران ری ساکن بوده و در سال ۵۳۷ درگذشته است . سمعانی تاریخ تولد او را ۴۶۳ ق ذکر کرده است .

۱۵ . علی بن زید بیهقی ؛ لباب الانساب والالقباب والاعقاب ؛ تحقیق سیدمهدی رجایی ؛ ج ۱ ، قم ، ۱۴۱۰ ق ، ص ۱۸۳ .

۱۶ . برای نمونه ر . ک به : ابن طباطبا ، صص ۱۲ ، ۳۶ و ۷۱ .

۱۷ . علی بن عبیدالله بن بابویه رازی ؛ فهرست اسماء علما الشیعه ومصنفیهم ؛ تحقیق عبدالعزیز طباطبایی ؛ بیروت ، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م ، ص ۲۰۱ .

۱۸ . ابوالقاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی ، محدث و عالم مشهور قرن چهارم هجری است که در اصفهان سکونت گزیده ، نقش مهمی در تعدیل دیدگاه های اهل حدیث اصفهان در خصوص اهل بیت داشته است . وی در صفر ۲۶۰ ق در شهر عکا به دنیا آمد و مقدمات علوم رایج زمان خود را نزد پدرش که خود از محدثان و شاگردان ابوسعید عبدالرحمن بن ابراهیم مشهور به دحیم بود ، فرا گرفت (ذهبی ؛ سیر ؛ ج ۱۶ ، ص ۱۱۹) . نخستین

سماع حدیث وی در شهر طبریه در سال ۲۷۴ ق در سیزده سالگی بوده است (ذهبی ؛ تاریخ ؛ ج ۸ ، ص ۱۴۳) . در همان سال به همراه پدرش به بیت المقدس رفت و از احمد بن مسعود خیاط سماع حدیث نمود . سپس به قیساریه رفت و در آنجا از ابراهیم بن ابی سفیان و عمرو بن ثور از شاگردان فریابی حدیث شنید . علاقه وافر طبرانی به حدیث ، باعث شد وی با سفر به شهرهای مختلف ، به سماع حدیث از شیوخ اهل حدیث بپردازد . طبرانی در حدود ۲۸۰ ق به همراه پدرش به یمن سفر کرد و در آنجا از راویان

کتاب های عبدالرزاق محدث بن همام صنعانی به سماع آثار وی پرداخت . از مهم ترین شیوخ وی می توان به ابوزرع دمشقی ، اسحاق بن ابراهیم دبری ،

عبدالله بن احمد بن حنبل ، احمد بن محمد بن سعید مشهور به ابن عقده ، عبدالله بن محمد بن سعید بن ابی مریم ، محمد بن یحیی بن منده و ابوخلیفه جمحی اشاره کرد که برخی از این افراد از جمله کسانی هستند که از طبرانی سماع حدیث کرده اند . طبرانی خود در المعجم الصغیر ، فهرست کامل

استادان خود و در مواقعی محل سماع خود از آنها را ذکر کرده است .

طبرانی در سال ۲۹۰ به اصفهان سفر کرد و در آنجا به سماع از محدثان این شهر پرداخت ؛ سپس برای سماع حدیث از دیگر محدثان ، آنجا را ترک نمود ؛ اما بار دیگر به آنجا بازگشت و شصت سال در آنجا اقامت گزید و به روایت حدیث پرداخت . ابوبکر بن مردویه تاریخ سفر دوم طبرانی به اصفهان را ۳۱۰ یا ۳۱۱ ذکر کرده است و گفته است : طبرانی در بدو

ورود مورد خوشامدگویی از سوی ابوعلی احمد بن محمد بن رستم عدل قرار گرفت و همو در تأمین اسباب راحتی طبرانی کوشید و مستمراً بری او از بیت المال تعیین کرد . طبرانی در اصفهان به روایت آثار خود و نگاهته هایی که به روایت از مشایخ و مؤلفان خود گردآوری کرده بود ،

<

بی شک امالی اثنینیه، سوای ارزش به عنوان یک متن کهن حدیثی، برای پژوهشگران تاریخ و کلام زبیدیه به عنوان مستنی اصیل و متعلق به زیدیان ایرانی، اهمیت فراوانی دارد.

> پرداخت. طبرانی در دو شب مانده به پایان ذیقعده، سال ۳۶۰ درگذشت و ابونعیم اصفهانی بر جنازه او نماز گزارد. طبرانی را در کنار حممه دوسی از صحابیان مدفون در اصفهان به خاک سپردند. ابوزکریا یحیی بن منده حافظ، شرح حال طبرانی را در یک جزوه گردآوری کرده است. مشهورترین و مفصلترین اثر طبرانی، معاجم سه گانه کبیر، اوسط و صغیر اوست که نسخه های خطی متعددی از آنها باقی مانده است (سزگین، ج ۱، ص ۱۹۶). احتمالاً طبرانی در تألیف دیگر آثار خود، از این سه اثر بهره گرفته است و اساساً می توان تا حدود زیادی، دیگر آثار او را تخریجی از این سه اثر حجیم دانست. مفصلترین اثر طبرانی کتاب المعجم الکبیر است. طبرانی در این کتاب بر اساس حروف معجم، نخست شرح حال مختصری از هر یک از صحابه ذکر کرده، در ادامه، احادیثی که نام این افراد در سلسله سند آنها آمده را نقل کرده است. شیوه وی در تألیف معجم را می توان تلفیقی از سنت تراجم نگاری و مستندنویسی دانست. طبرانی عموماً به ذکر نقل احادیث بسنده کرده، خود توضیحی درباره محتوای احادیث نیاورده است و تنها در موارد اندکی که در نام فردی در سلسله سند اختلاف نظر وجود داشته، توضیحی افزوده است. طبرانی در تألیف المعجم الکبیر خود، از منابع متعددی بهره برده است؛ اما به شیوه متداول محدثان قرون میانه تنها طرق خود در نقل آثار را ذکر کرده و تنها با بررسی نام افراد مندرج در سلسله اسناد احادیث و مطالب آمده در شرح حال افراد، می توان منابع او را شناخت. شهر اصفهان که طبرانی در آنجا اقامت گزیده، در قرون میانه یکی از مراکز مهم اهل حدیث بوده و عالمان بنامی از اهل حدیث، چون خانواده ابن منده در آن شهر اقامت داشته اند. کتاب معجم الکبیر طبرانی نیز منعکس کننده نظام فکری اهل حدیث است و طبرانی در جای جای کتاب خود، به طرح مباحث اعتقادی اهل حدیث توجه نشان داده است. کتاب المعجم الکبیر طبرانی علاوه بر اهمیت مهمی که در تاریخ تدوین مجموعه های حدیثی اهل سنت دارد، به دلیل اشتغال بر اخبار تاریخی فراوانی در سیره نبوی، یکی از منابع پارزشی برای مطالعه سیره نبوی و تاریخ صدر اسلام است. دیدگاه معتدل طبرانی و نقل روایات متعدد در فضایل اهل بیت بی شک در تعدیل موضع تند رایج میان محدثان اصفهانی در قبال اهل بیت که به عنوان مرکزی از نواصب، شهره بوده اند، است. طبرانی در ضمن کتاب المعجم الکبیر و دیگر آثار خود، روایات فراوانی در فضایل علی علیه السلام نقل کرده است (برای نمونه ر. ک به: طبرانی؛ المعجم الکبیر؛ ج ۱، ص ۲۰ و ج ۶، صص ۱۶۷-۱۶۸، ۱۸۷-۱۸۸ و ۱۸۹) و در اثری جداگانه به نام کتاب فضائل علی رضی الله عنه مجموعه این روایات را در اثری مستقل گردآوری کرده است. ابوزکریا یحیی بن ابی عبدالله بن منده اثری کوتاه در شرح حال طبرانی به نام جزء فیه ذکر ابی القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی مناقبه و مولده و وفاته و عدد تصانیف تألیف کرده است که در پایان جلد ۲۵ المعجم الکبیر (صص ۳۳۳-۳۶۸) و در آغاز مجلد اول و دوم المعجم الصغیر (صص ۷-۲۹) با حذف تعلیقات و پاورقی های متن چاپ شده در المعجم الکبیر به چاپ رسیده است. ذهبی نیز کتابی با عنوان سیره ابی القاسم الطبرانی تألیف کرده است که احتمالاً عمده مطالب خود درباره وی را از کتاب ابن منده گرفته است.

همچنین المرشد بالله بخشی از اخبار تاریخی خود را از کتاب نسب قریش ابو عبدالله زبیر بن بکار نقل کرده است. در توضیح فاطمه هایی که در سلسله پیامبر بوده اند، شجری (صص ۹۸-۱۰۴) خیر بلندی را به نقل از ابوالحسن محمد بن حسین بن علی صفار از ابوالفضل (در متن به خطا الوالمظفر) محمد بن عبدالله بن محمد شیبانی از قول ابو عبدالله جعفر بن محمد، مشهور به «ابن قیراط» نقل کرده است.

هفت باب اول کتاب، به تفصیل اخبار و احادیثی درباره پیامبر (ص)، همسران، فرزندان و دیگر وابستگان پیامبر (ص) است. باب هشتم کتاب، اخباری درباره فضایل علی علیه السلام است. همچون بخش های دیگر کتاب، شجری، اخبار و احادیث فراوانی از کتاب معجم الکبیر طبرانی نقل کرده است؛ در حقیقت اگر گفته شود امالی اثنینیه فوایدی برگرفته از کتاب معجم الکبیر طبرانی است که مطالب دیگری نیز از دیگر منابع بر آن افزوده شده، سخن بی راهی نخواهد بود.

حضور مشایخ امامی و زیدی کوفه در این بخش کتاب پررنگ تر است. شجری، روایاتی به واسطه دو عالم و شریف احتمالاً زیدی کوفی، ابوطاهر حسن و ابو محمد ابراهیم فرزندان ابوالحسن محمد بن عمر بن یحیی بن حسین حسینی از ابوالفضل (در متن به خطا ابوالفضل) محمد بن عبدالله شیبانی (صص ۴۷۲ و ۴۷۵) نقل کرده است. در نقل اخیر، شیبانی، روایت خود را از ابوالقاسم جعفر بن محمد علوی موسوی در خانه اش در مکه سماع کرده است که او نیز خبر را به روایت عبیدالله بن احمد بن نهیک به طریق خود از جابر بن یزید جعفی نقل کرده است و حدیث، بیان وصیت نامه علی (ع) به فرزندان او در بستر احتضار است (صص ۴۷۵-۴۷۶).

ذکر برخی اخبار در فضایل حسنین (علیهما السلام) موضوع باب نهم است. اهمیت خاص کتاب برای پژوهشگران زبیدیه، مطالب گردآوری شده شجری در باب دهم کتاب است که بیان اخبار زید بن علی است. نخستین خبر نقل شده درباره فضایل زید بن علی، خبری است که شجری از عالم و محدث نامور زیدی کوفه، ابو عبدالله علوی با اسنادی زیدی نقل کرده است و در بردارنده تاریخ تولد زید بن علی در سال ۷۵ هجری و زمان شهادت او در سال ۱۲۲ هجری است. این اخبار و چند خبر دیگر این مجموعه، باید برگرفته از کتاب ابو جعفر محمد بن عمار عطار باشد که به گردآوری اخبار علویان در روزگار خود شهره بوده است. پایان بخش اخبار زید بن علی، نقل کتاب تسمیه من قتل مع زید بن علی نگاشته ابو مخنف لوط بن یحیی از دی است (صص ۶۵۴-۶۷۶).